

ОСОБЛИВОСТІ РІВНЯ УВАГИ ТА ПАМ'ЯТІ У СВІДКІВ ПРАВОПОРУШЕННЯ

PECULIARITIES OF THE LEVEL OF ATTENTION AND MEMORY OF WITNESSES TO AN OFFENSE

Стаття присвячена комплексному дослідженню рівня уваги та пам'яті свідків правопорушення на основі проведеного психологічного експерименту, спрямованого на вивчення впливу когнітивних, емоційних і соціальних чинників на точність свідчень. Особливу увагу приділено феномену неуважної сліпоти, який виявляється в нездатності помічати важливі деталі події через концентрацію уваги на більш яскравих або емоційно насичених аспектах сцени. Аналізується вплив стресу, когнітивного навантаження, групового тиску та дезінформації як чинників, що можуть викривляти сприйняття свідків. Розкривається психоформувальний аспект створення настанов, адже українське законодавство декларативно вимагає від свідка кримінального правопорушення надання правдивих свідчень. Узагалі правосуддя значною мірою залежить від точності показань свідків. Однак їхні спогади можуть бути піддані впливу низки чинників, як-от увага, емоційний стан, стрес і особливості ситуації. Вивчення цих аспектів є важливим як для практичної роботи із правопорушеннями, так і для розроблення методик роботи з очевидцями. Проблеми ненадійності свідчень є актуальними, зокрема через феномени неуважної сліпоти та спотворення пам'яті. У дослідженні застосовувалася експериментальна методика моделювання реальної ситуації правопорушення із залученням студентів у контрольованих умовах. Після спостереження за інсценованою подією учасники заповнювали анкети, що дозволило зафіксувати особливості їхніх спогадів і здатності відтворити події. Результати експерименту продемонстрували, що емоційний стрес може сприяти звуженню уваги, унаслідок чого ключові події запам'ятовуються чіткіше, тоді як менш значущі деталі залишаються непоміченими. Виявлено, що соціальний контекст, зокрема і груповий тиск, може призводити до уніфікації свідчень навіть за відсутності об'єктивних доказів. Також встановлено, що дезінформація, наприклад повторний перегляд події, може змінювати початкові свідчення. У статті зроблено висновок про необхідність адаптації методик опитування свідків шляхом зменшення навідних запитань, контролю емоційних чинників і врахування соціальних аспектів під час проведення допитів. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення правоохоронних методик збирання свідчень, розроблення освітніх програм для слідчих, а також для глибшого розуміння психологічних аспектів свідчень у судочинстві.

Ключові слова: увага, пам'ять свідків, неуважна сліпота, стрес, когнітивне наван-

таження, соціальний контекст, правопорушення, дезінформація.

The article is devoted to a comprehensive study of the level of attention and memory of witnesses of the offense based on a psychological experiment aimed at studying the impact of cognitive, emotional and social factors on the accuracy of testimony. Particular attention is paid to the phenomenon of inattentive blindness, which is inability to notice important details of the event due to the concentration of attention on the brighter or emotionally saturated aspects of the stage. The impact of stress, cognitive load, group pressure and misinformation as factors that can distort the perception of witnesses is analyzed. The psychoforming aspect of the creation of attitudes is revealed, because the Ukrainian legislation declaratively requires a criminal offense to provide truthful testimony. In general, justice depends largely on the accuracy of the testimony of witnesses. However, their memories can be exposed to a number of factors, such as attention, emotional state, stress and features of the situation. Studying these aspects is important for both offenses practical work and for the development of eyewitness methods. Problems of evidence of testimony are relevant, in particular, through the phenomena of inattentive blindness and distortion of memory in the study, an experimental method of modeling the real situation of offense with the involvement of students in controlled conditions was applied. After monitoring the stage, the participants filled the questionnaires, which allowed to record the features of their memories and the ability to reproduce events. The results of the experiment demonstrated that emotional stress can contribute to narrowing of attention, which makes key events be remembered more clearly, while less significant details go unnoticed. It has been found that social context, including group pressure, can lead to the unification of evidence even in the absence of objective evidence. It is also found that misinformation, such as reviewing of the event, may change the initial evidence. The article concludes on the need to adapt the methods of survey of witnesses by reducing the guidance questions, controlling emotional factors and taking into account social aspects during interrogations. The results can be used to improve law enforcement techniques for gathering evidence, the development of educational programs for investigators, and to a deeper understanding of the psychological aspects of testimony in proceedings.

Key words: attention, eyewitness memory, inattentive blindness, stress, cognitive load, social context, crime, misinformation.

УДК 159.9.07.953
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.73.54>

Ташматов В.А.

к.психол.н., доцент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»

Аністратенко Г.В.

здобувачка вищої освіти
Національний університет «Одеська юридична академія»

Завадзкий В.С.

здобувач вищої освіти
Національний університет «Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Ефективність правосуддя значною мірою залежить від точності показань свідків. Проте їхні спогади можуть бути піддані впливу низки чинників, як-от увага, емоційний стан, стрес і особливості ситуації. Вивчення цих

аспектів є важливим як для практичної роботи із правопорушеннями, так і для розроблення методик роботи з очевидцями. Проблеми ненадійності свідчень є актуальними, зокрема й через феномени неуважної сліпоти та спотворення пам'яті [3].

Вивчення даної проблеми розкривається в низці наукових праць і досліджень як українських, так і зарубіжних учених. Наприклад: дослідження про артерацію уваги через когнітивне навантаження, яке було виконане Рівардо, Брауном і Роджерсом [6, с. 51]; як неправдива інформація може вплинути на формування спогадів – під керівництвом Е. Лофтуса та Дж. Палмера [5, с. 50]; наскільки високий рівень стресу в умовах погоні або конфлікту знижує здатність свідків помічати навіть очевидні події дослідили Д. Сімонс та К. Чабріс [3]. У своєму дослідженні Ф. Габберт, А. Мемон і К. Аллан дослідили, що учасники, які знали, що їх будуть питати про деталі відео, частіше помічали ключові події, ніж ті, хто просто спостерігав за сценою. Це свідчить про вплив очікувань на рівень уваги [4, с. 50]. Про емоційну залученість і пам'ять у своєму дослідженні писали Т. Валентайн і Р. Масоут, які виявили, що емоційний стрес під час перегляду насильницьких сцен погіршує точність опису деталей події [8].

Що стосується українських учених, то питання впливу стресу на пам'ять у конфліктних ситуаціях можна знайти у роботах колективу дослідників Національної академії педагогічних наук (далі – НАПН) України під керівництвом Оксани Шовкової і Антона Кальянова [1, с. 40], дослідження упереджень пам'яті очевидців. Питання вивчення соціального впливу на пам'ять свідків розглянули Оксана Яремчук (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України) та Зіновія Карпенко (Національний університет «Львівська політехніка») [2, с. 48].

Згідно з результатами досліджень, пам'ять свідків є складним когнітивним процесом, який залежить від низки внутрішніх і зовнішніх чинників: емоційний стрес і когнітивне навантаження під час подій, як було встановлено в дослідженнях Т. Валентайна та Р. Масоут і колективу НАПН України, часто звужують увагу, що призводить до втрати периферійних деталей [1, с. 48; 8]; феномен неувважної сліпоты, продемонстрований у працях К. Чабріса і Д. Сімонса, показує, що люди можуть пропускати навіть очевидні події, якщо їхня увага сфокусована на іншому завданні [3]; соціальний контекст, як зазначає О. Яремчук, значно впливає на пам'ять свідків через груповий тиск і панівні наративи [2, с. 60]. Загалом, результати підтверджують необхідність комплексного підходу до аналізу показань свідків, зокрема використання спеціальних методик, які враховують когнітивні та соціальні впливи на пам'ять.

Також потрібно враховувати психоформувальний аспект створення настанов, адже українське законодавство декларативно вимагає від свідка кримінального правопорушення надання правдивих свідчень. Відмова свідчити або неправдиві свідчення вважаються кримінальним правопорушенням, за яке передбачено відповідальність за ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України. Перед початком проведення допиту свідок

обов'язково попереджається про кримінальну відповідальність за вищезначені протиправні дії. Таке попередження може цілком або частково змінити ті «файли пам'яті», які раніше свідок зберігав у своїй свідомості. Адже емоційне напруження, що виникло під час отримання правової застороги, може призвести до замовчування деяких фактів чи їх перекручення.

Метою дослідження є виявлення і оцінювання рівня уваги та пам'яті свідків в умовах експериментального моделювання ситуації правопорушення. Основна увага приділяється визначенню впливу зовнішніх чинників на спроможність помітити та запам'ятати ключові деталі події.

Методика проведення експерименту була розроблена для вивчення впливу когнітивних обмежень і стресу на здатність свідків запам'ятовувати деталі подій. Для досягнення цієї мети експериментальна ситуація моделювала реальні умови, які могли бути в повсякденному житті. Учасники брали участь у змодельованій лекції, під час якої організатори інтегрували раптову подію.

Експеримент було проведено зі здобувачами вищої освіти факультету прокуратури та слідства під час запланованої лекції на тему «Когнітивні психічні процеси», на базі Національного університету «Одеська юридична академія», у лекційній аудиторії. Учасників було розташовано у приміщенні у випадковому порядку, що дозволило мінімізувати систематичні помилки. Для моделювання стресової ситуації організатори створили сценарій із втручанням сторонніх осіб, які мали демонструвати агресивну поведінку, за допомогою підвищення тону й інсценування правопорушення. Один із ключових моментів сценарію – симуляція крадіжки телефону, що мало оцінити здатність учасників фіксувати та запам'ятовувати важливі події.

Етапи експерименту:

Сценарій. Здобувачі освіти заходять у лекційну аудиторію, де встановлено дві відеокамери, одна фіксує події фронтально, інша з тилу. Перед початком проведення експерименту лектор повідомляє, що буде проведено відкриту лекцію, яку буде записано. Потім лектор кладе свій смартфон на окремий стіл, розташований поруч із трибуною (стіл добре видно здобувачам освіти) та починає лекцію. Приблизно через 15 хвилин після початку лекції до аудиторії несподівано заходять чоловік, що спирається на милицю, дві жінки та підліток. Жінки звертаються до лектора з питанням про місцезнаходження деканату факультету права. У відповідь лектор пояснює, що право викладається на кількох факультетах університету. Ця відповідь викликає в жінок обурення, вони починають сперечатися з лектором. Чоловік намагається їх заспокоїти, але вони продовжують сварку.

Під час конфлікту підліток підходить до стола біля трибуни, бере смартфон лектора і ховає його в кишеню. Характерно, що місце сварки та стіл, на якому лежав смартфон, перебували в зоні фокусу уваги здобувачів освіти.

Лектор, який побачив, що ситуація загострюється, заявляє, що викличе охорону та поліцію. Після цього чоловік, дві жінки та підліток покидають аудиторію.

Проведення опитування. Після проведення експерименту лектор оголошує здобувачам освіти про проведення експерименту, метою якого є дослідження уваги та пам'яті. Здобувачам освіти роздаються анкети, пояснюються правила їх заповнення та час, відведений для опитування. Здобувачі освіти заповнюють анкети у визначений час і здають їх.

Демонстрація відеозапису. Лектор демонструє відеозапис подій, які щойно відбулися. На семінарському занятті студентам пропонуються завдання з теми «Рівень уваги та пам'яті», що розглядається крізь призму свідчень очевидців кримінальних чи адміністративних правопорушень. Акцентовано аналізу психологічних аспектів уваги на основі проведеного експерименту.

Запропонована анкета складалася з кількох блоків, як-от:

- опис зовнішності та поведінки статистів: учасники мають детально описати статуру, одяг, вік, стать і поведінкові риси осіб;
- кількість помічених подій: учасники мають згадати про те, які саме події чи правопорушення вони побачили та запам'ятали;
- контрольні питання на увагу: додаткові запитання перевіряли, чи змогли учасники зафіксувати неочікувані деталі, як-от наявність головного убору чи окулярів у статистів.

Для забезпечення об'єктивності результатів було використано відеозапис події, який служив для порівняння відповідей учасників із реальними подіями. Окрім того, організатори експерименту впровадили контрольний механізм для аналізу рівня стресу учасників. Перед початком і після завершення події учасники оцінювали свій емоційний стан за шкалою від 1 до 10, що дозволяло встановити зв'язок між рівнем стресу та точністю спогадів.

Особливістю цієї методики було використання анкет із відкритими та закритими питаннями. Відкриті питання вимагали від учасників самостійного формулювання відповіді, що дозволяло оцінити рівень деталізації та точності їхніх спогадів. Закриті питання передбачали вибір із декількох варіантів, що спрощувало аналіз статистичних даних.

Ще одним важливим аспектом було рандомізоване розташування учасників у залі. Це дозволило оцінити вплив місця спостерігача на здатність запам'ятовувати деталі подій. Учасники, які сиділи ближче до сторонніх осіб, частіше надавали детальніші відповіді, тоді як ті, хто був далі, частіше пропускали ключові події.

Методика також урахувала вплив індивідуальних характеристик учасників, як-от вік, рівень освіти та попередній досвід участі в таких експериментах. Дані збиралися за допомогою короткої демографічної анкети перед початком дослідження.

Ця детально продумана методика забезпечила високий рівень достовірності отриманих результатів і дала змогу виявити закономірності у формуванні пам'яті свідків у стресових умовах.

Результати експерименту дозволили отримати комплексне уявлення про когнітивні особливості уваги та пам'яті свідків правопорушень. Загальна кількість здобувачів освіти, які взяли участь в опитуванні, становить 56 осіб. Учасники експерименту демонстрували значну варіативність у здатності запам'ятовувати та відтворювати події, що підтвердило наявність численних чинників, які впливають на точність свідчень.

Загальний аналіз

Лише 18% учасників змогли точно вказати кількість статистів, які втручалися в подію.

Серед решти – 50% учасників перебільшили кількість, а 32% применшили її.

Респонденти, які оцінили своє самопочуття як «добре» (32%), мали вищий рівень деталізації описів. Вони точніше згадували ключові елементи зовнішності сторонніх осіб та їхню поведінку.

Ті, хто оцінив свій емоційний стан як «середній» або «поганий» (48%), частіше припускалися неточності й узагальнення в описах, що підтверджує вплив психологічного стану на здатність запам'ятовувати деталі. Учасники, які заявили про високий рівень стресу, здебільшого запам'ятали лише загальну атмосферу події та головні конфліктні моменти, проте не змогли описати дрібні деталі.

Це може бути пов'язано з феноменом звуження уваги в умовах стресу, коли свідки фокусуються на окремих елементах сцени, ігнорують інші важливі деталі.

Опис зовнішності сторонніх осіб

Учасники, які сиділи ближче до події, зазвичай надавали більш детальні та точні описи. Наприклад, 40% цих учасників описали головний убір одного зі статистів.

Серед тих респондентів, які сиділи далі, цей показник становив лише 15%.

Опис одягу та поведінки також суттєво різнився: деталі, як-от окуляри чи милиця, згадувала лише приблизно третина учасників.

Стать і вік: 80% учасників правильно визначили стать статистів, але лише 24% осіб змогли точно оцінити їхній вік, що свідчить про загальну складність ідентифікації вікових характеристик.

Колір волосся: 54% респондентів вказали правильний колір волосся принаймні одного з учасників експерименту, але 38% осіб плутали темний і світлий відтінки.

Одяг: верхній одяг (куртки, светри) зазначався частіше, ніж деталі аксесуарів (шапка, окуляри). 70% учасників змогли правильно вказати колір верхнього одягу, тоді як лише 28% осіб згадали будь-які особливі деталі, як-от логотипи чи капюшон.

Жести та міміка: 60% учасників звернули увагу на активну жестикуляцію статистів, однак лише 18% осіб змогли описати конкретні рухи або міміку.

Фізична поведінка: 24% респондентів помітили, що один зі статистів схилився до столу перед тим, як узяти предмет, але цей момент залишився непоміченим у відповідях решти учасників.

Одним із ключових моментів стало те, що ніхто з учасників не помітив крадіжки телефона, яка була змодельована під час експерименту. Це узгоджується з феноменом неухважної сліпоти, описаним у роботах Д. Сімонса та К. Чабріса (1999 р.), де увага свідків фокусується на центральній події, утрачає здатність фіксувати другорядні або менш очевидні дії [3].

Рівень емоційного стресу, за даними самозвітів учасників, суттєво впливав на здатність запам'ятовувати деталі події. Ті учасники, які оцінили свій рівень стресу як високий (7 і більше балів із 10), надавали значно менш точні відповіді на відкриті запитання. Наприклад, вони частіше згадували агресивну поведінку статистів, перебільшували її, узагалі не могли описати специфічні деталі зовнішності.

Індивідуальні характеристики учасників

Учасники, які повідомляли про гарний емоційний стан, мали найвищий рівень відповідності реальним подіям. Це підтверджує гіпотезу про зв'язок між когнітивними можливостями й емоційним станом, як це відзначено в роботах Т. Вален-тайн і Р. Масоут (2009) [8].

Вплив відеодемонстрації на спогади

Після перегляду запису учасники зрозуміли, що їхні перші враження були неповними. Зокрема, 48% учасників уточнили свої описи, додавши нові деталі, наприклад про дії підлітка біля стола лектора.

Емоційна залученість і викривлення пам'яті. Центральні події, як-от словесна суперечка та підвищений тон голосу, запам'ятали краще, ніж другорядні події (як-от крадіжка телефона). 84% учасників відзначили агресивну поведінку статистів, що вказує на ефект підвищеної емоційної уваги до конфлікту. Лише 30% респондентів змогли точно відтворити ключові репліки статистів, а більшість узагальнювали або викривлювали зміст розмови. Вплив стресу проявився в тенденції до перебільшення негативних аспектів події: 28% учасників згадували про більшу кількість агресивних дій, ніж було зафіксовано на відеозаписі експерименту.

Загалом результати експерименту демонструють складність когнітивних процесів пам'яті й уваги свідків у стресових умовах. Основними перешкодами для точного запам'ятовування подій виявилися стрес і когнітивне перевантаження. Це підкреслює важливість створення спеціальних методик для роботи зі свідками, які б знижували вплив цих чинників і підвищували достовірність їхніх свідчень.

Висновки за результатами експерименту.

Проведений експеримент дозволив отримати детальне розуміння особливостей пам'яті й уваги свідків у стресових ситуаціях. Основні результати такі:

Когнітивні обмеження: свідки часто не можуть точно фіксувати ключові події, зокрема через зменшення уваги під час стресу. Це підтверджується тим, що жоден з учасників не зафіксував змодельовану крадіжку телефона, незважаючи на її очевидність.

Вплив стресу: емоційний стан відіграє важливу роль у формуванні спогадів. Високий рівень стресу знижував когнітивну гнучкість учасників, змушував їх фокусуватися на окремих деталях, часто перебільшувати їхню значущість.

Індивідуальні характеристики: учасники молодшого віку та з вищим рівнем освіти продемонстрували кращі результати в точності запам'ятовування деталей, що свідчить про вплив особистісних чинників на когнітивні процеси.

Загалом, експеримент підтвердив наявність численних когнітивних і соціальних чинників, які впливають на формування пам'яті свідків, що потребує врахування цих аспектів у практичній діяльності.

Загальні висновки

У статті були висвітлені результати дослідження когнітивних механізмів пам'яті й уваги свідків у контексті стресових ситуацій, зокрема кримінального правопорушення. Основні результати можна узагальнити таким чином:

Теоретичні аспекти: аналіз наукової літератури виявив, що такі феномени, як неухважна сліпота та дезінформація, є ключовими у викривленні пам'яті свідків. Історія цих досліджень свідчить про важливість аналізу обмежень когнітивної системи людини.

Практичні аспекти: проведений експеримент довів, що стрес і когнітивне навантаження суттєво впливають на точність свідчень. Це свідчить про необхідність створення методик, які знижують вплив цих чинників.

Соціальні впливи: медійні наративи та груповий тиск також значно впливають на пам'ять свідків, що підкреслює важливість урахування цих аспектів у судовій практиці.

Наукова новизна: робота є важливим внеском у вивчення когнітивних процесів у специфічному контексті українських реалій, зокрема щодо впливу дезінформації та стресу на свідчення очевидців.

Рекомендації: для підвищення точності свідчень очевидців пропонується впроваджувати тренінги для правоохоронців із методикою опитування, що враховує когнітивні обмеження та вплив емоційного стану. Отримані результати свідчать про необхідність упровадження адаптованих методик роботи зі свідками. Зокрема, когнітивне інтерв'ювання та техніки зниження стресу можуть значно підвищити точність свідчень. Практичне значення дослідження полягає в розробленні рекомендацій для правоохоронців, які працюють зі свідками в умовах стресу. Окрім того, результати можуть бути використані для створення навчальних програм і тренінгів,

спрямованих на вдосконалення методів опитування та зменшення впливу дезінформації.

Робота підтверджує, що пам'ять свідків є складним і крихким процесом, на який впливає багато зовнішніх і внутрішніх чинників. Ці висновки сприяють покращенню розуміння механізмів роботи пам'яті та розвитку ефективних підходів для підвищення надійності свідчень у практиці правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вплив стресу на когнітивні функції під час екстремальних подій. Видавництво Національної академії педагогічних наук України, 2023. 190 с.
2. Яремчук О., Карпенко З. Колективна пам'ять у соціальному контексті: аналіз впливу на свідчення очевидців. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023. 220 с.
3. Chabris C., Simons D. Inattentional Blindness and Eyewitness Memory. 2012. URL: [https://www.smithsonianmag.com/science-nature/but-did-](https://www.smithsonianmag.com/science-nature/but-did-you-see-the-gorilla-the-problem-with-inattentional-blindness-17339778/)

[you-see-the-gorilla-the-problem-with-inattentional-blindness-17339778/](https://www.smithsonianmag.com/science-nature/but-did-you-see-the-gorilla-the-problem-with-inattentional-blindness-17339778/).

4. Gabbert F., Memon A., Allan K. Expectations and Attention in Memory Tasks. 2003.
5. Loftus E., Palmer J. Misinformation Effect in Memory: How Leading Questions Alter Recall. McGraw-Hill Education, 1974. P. 250.
6. Rivardo et al. Cognitive Load and Inattentional Blindness. 2007.
7. Sauerland M. et al. Stress Induction in Eyewitness Memory Studies. *Journal of Experimental Psychology*. 2016. URL: <https://scholarsbank.uoregon.edu/server/api/core/bitstreams/940a7e88-2471-4961-98cd-25718472a53f/content>.
8. Valentine T., Masout R. Stress and Gender Differences in Eyewitness Memory. 2009.
9. Frontiers. The Dynamic and Fragile Nature of Eyewitness Memory Formation: Considering Stress and Attention. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.666724/full>.